

Openbare ruimte, gender en onveiligheidsgevoel

Laura Chaumont en Irene Zeilinger

Garance

Inleiding.....	1
Gender en stedenbouwkunde – Wat is de impact?	2
Wat betekent gender?.....	3
Wat is nu precies dat onveiligheidsgevoel?.....	4
De voordelen van de genderanalyse in de stedenbouwkunde.....	5
<i>Gender mainstreaming</i> – Het wettelijk kader	6
Verkenningwandelingen van vrouwen – Tool voor een genderanalyse van de openbare ruimte.....	7
Wat vrouwen willen.....	9
Algemene aanbevelingen.....	9
Residentiële wijken	12
Administratieve wijken.....	14
Handelswijken	15
Mobiliteit.....	16
Groene ruimten	18
Openbare werken	20
Conclusie.....	20
Bibliografie.....	21

Met de steun van

Verantwoordelijke uitgeefster: Irene Zeilinger
Garance VZW Jubelfeestlaan 155, 1080 Brussel
Tel/fax : 02 216 61 16, info@garance.be, www.garance.be
© 2012

Elke reproductie van om het even welk fragment uit deze brochure, op welke wijze dan ook, is verboden zonder schriftelijke toelating van de uitgeefster.

Waarom heb je een gevoel van onbehagen in een welbepaalde straat? Welke hinder- nissen maken een verplaatsing met kinderkoets of boodschappen moeilijk? Hoe een aantrekkelijk park bedenken waarin iedereen zich goed voelt? Waar zijn de vrouwen?

Met deze brochure proberen we op al deze vragen een antwoord te bieden en sug- gesties te formuleren. Centraal in onze aanpak staat de kruising tussen gender, openbare ruimte en subjectief onveiligheidsgevoel.

Wij hebben gedurende 19 verkenningwandelingen in de straten van verschillende buurten in Brussel het gevoel ontleed dat vrouwen kunnen hebben wanneer ze daar langskomen. Vervolgens hebben we een lijst opgemaakt met aanbevelingen, om ervoor te zorgen dat rekening zou worden gehouden met de specifieke behoeften van vrou- wen als gebruiksters van de openbare ruimte. Een aantal van die aanbevelingen gaan in de richting van de stedenbouwkundige normen die al van kracht zijn in het Brus- sels Gewest. Het is interessant om zien hoe de verschillende normen en regels vanuit verschillende hoeken (milieubescherming en biodiversiteit, mobiliteitsbeheer, gemengde functies van de ruimten, verkeersveiligheid...) een globale coherentie vertonen. Maar zelfs in recente inrichtingen worden de stedenbouwkundige normen echter niet altijd toegepast. Om de kwaliteit van het leven in de stad te verbeteren moeten zowel de mensen die daar beroepshalve mee bezig zijn als de politica en politici gesensibiliseerd worden om de regelgeving te laten evolueren, rekening houdend met verschillende invalshoeken, en nadien te waken over een systematische toepassing van deze normen.

We komen eerst terug op de nuttige begrippen om onze aanpak te verklaren en daarna maken we een lijst op met de belangrijkste aanbevelingen die gedurende onze verken- ningwandelingen door de vrouwen naar voren zijn geschoven. Het is niet de bedoeling een inventaris op te maken van de onveilige plekken of een lijst op te maken van de al bestaande goede praktijken; neen, het gaat er eerder om de ideeën en de wensen van de vrouwen zichtbaarheid te geven en ze systematisch te presenteren om ervoor te zorgen dat de stad toegankelijker en aangenamer wordt voor iedereen.

Deze brochure is bijgevolg een praktische tool voor politica/politici en mensen die beroepshalve bezig zijn met stedenbouwkunde, mobiliteit en ruimtelijke ordening. We hopen dat ze de ideeën die hun nuttig lijken testen, in de praktijk omzetten en evalueren vanuit een dynamiek van burgerparticipatie.

Gender en urbanisme – wat is de impact?

Het stedenbouwkundig beleid in het algemeen en de aanleg van openbare ruimten in het bijzonder worden zelden onder de loep genomen met een genderbril. Zo bijvoorbeeld de ruimtelijke scheiding tussen de residentiële en vrijetijdsbuurten en de buurten “waar gewerkt wordt”: winkelbuurten, industriegebieden en kantoren. De woonplaats en de groene ruimten zijn niet alleen vrijetijds- en rustgebieden, het zijn ook plaatsen waar gewerkt wordt (huishouden, verzorging en opvoeding van de kinderen en zorgbehoevende of afhankelijke personen). Door het feit dat dit reproductieve werk ongelijk verdeeld is, zijn het voornamelijk de vrouwen die deze taken waarnemen in ruimten die niet voor het werk aangelegd zijn.

Het stedenbouwkundig beleid en de stedenbouwkundige praktijken werken de onzichtbaarheid van dit werk in de hand en dragen als dusdanig bij aan het gebrek aan herkenning van dit reproductieve werk, aan de ongelijke verdeling en het doorwegen hiervan op de individuen. Door een gebrek aan genderanalyses worden noch “neutrale” noch billijke beslissingen genomen. Het beleid blijft gebaseerd op een louter mannelijk model van de organisatie van het dagelijkse leven waarin geen plaats is voor de ervaringen en de specifieke behoeften van vrouwen.

In andere landen, waar men begonnen is met de gendergerichte aanleg van de openbare ruimte, heeft men opgemerkt dat bepaalde veranderingen van de omgeving ook een weerslag kunnen hebben op de “onveilige” gedragingen. Het is dus niet triviaal rekening te houden met de openbare ruimte en de beslissingen op het gebied van stedenbouw als cruciale determinerende factoren van welzijn en gelijkheid in de toegang tot de stad te beschouwen.

Met deze genderanalyse willen we de vrouwen niet behandelen als uitzonderlijke, kwetsbare wezens die kost wat kost moeten beschermd worden. Neen, integendeel. Zij kunnen de stedenbouwkunde de kans bieden gelijkheid te promoten in onze samenleving. Hoe een openbare ruimte inrichten om ervoor te zorgen dat vrouwen zich die ruimte evengoed eigen kunnen maken als mannen? Hoe deze openbare ruimte toegankelijk maken voor een erg ruim publiek en de meest verscheiden activiteiten? Hoe een openbare ruimte creëren waar iedereen - zowel de bewoner als de voorbijganger - zich goed voelt en zich zonder gevaar kan voortbewegen?

Wat betekent gender?

Deze term verwijst niet naar de biologische categorieën, mannetje en vrouwtje, maar naar sociale categorieën, vrouwelijk en mannelijk. Gender impliceert de sociale organisatie van de relaties tussen beide geslachten. Gender verzamelt dus alle verschillen die worden vastgesteld tussen mannen en vrouwen die niet kunnen verklaard worden op basis van de biologie, zowel op individueel niveau als op sociaal, economisch, politiek en cultureel niveau¹.

Het begrip gender stelt zich vragen over de machtsrelaties tussen mannen en vrouwen en de hiërarchie tussen beide groepen. Het moet een analyse van de ongelijke verdeling van bronnen, verantwoordelijkheden en macht tussen mannen en vrouwen mogelijk maken. Een genderanalyse helpt dus in de strijd tegen ongelijkheden tussen vrouwen en mannen.

Deze verschillen liggen aan de basis van de organisatie van onze samenleving in haar geheel en daarom is het zo belangrijk er zich voor te interesseren om te begrijpen wat er op socio-economisch vlak, qua werk, mobiliteit en toegang tot de stad, op het spel staat.

1- J. Bisilliat en C. Verschuur, 2000.

Wat is nu precies dat onveiligheidsgevoel?

De toegang tot de openbare ruimte is een fundamenteel recht dat door verschillende factoren, zoals het subjectief onveiligheidsgevoel, kan belemmerd worden. Het gaat om een erg vaag angstgevoelen over een plots en negatief voorval (ongeval, agressie) in de openbare ruimte. Het onderzoek² heeft duidelijk gemaakt dat dit onveiligheidsgevoel te maken heeft met tal van factoren, op individueel, collectief en omgevingsniveau.

De mensen die zich het vaakst onveilig voelen zijn vrouwen, allochtonen, laaggeschoolden en/of bejaarden³. Niet per se omdat ze vaker het slachtoffer zijn; de objectieve risico's en het subjectief aanvoelen lopen vaak erg uiteen.

Het onveiligheidsgevoel heeft negatieve gevolgen gaande van psychische stress tot vermijdingsstrategieën (het vermijden van bepaalde plaatsen of situaties op een bepaald uur) tot het in zichzelf terugtrekken en het isolement. Hoewel deze vermijdingsstrategieën het onveiligheidsgevoel doen afnemen en de indruk geven het risico te beheersen, hebben zij als nadeel dat ze de mobiliteit, de vrijheid en uiteindelijk het welzijn en de burgerparticipatie beperken. Vrouwen gaan bijgevolg de openbare ruimte niet in dezelfde mate benutten als mannen. Aangezien de diversiteit van de mensen in de openbare ruimte een factor is die beschermt tegen het onveiligheidsgevoel, riskeert er zich een negatieve spiraal te ontwikkelen die het onveiligheidsgevoel nog doet toenemen en bijgevolg de vrouwen uit de openbare ruimte uit te sluiten. Het is belangrijk deze mechanismen te begrijpen en te analyseren om de stad toegankelijker en aangenamer te maken voor allen.

2 - M. Teller en C. Albers 2006.

3 - I. van den Steen e.a. zonder datum.

De voordelen van de genderanalyse in de stedenbouwkunde

De gebouwde omgeving is de uitdrukking van de machtsrelaties tussen mannen en vrouwen, evenals de andere bevolkingsgroepen. Het beeld van de mens dat aan de basis ligt van de stadsplanning is al te vaak dat van een Belgische man van de middenklasse en van gemiddelde leeftijd die bezoldigd werk verricht.

Vandaag de dag ondervindt het begrip 'gender' weerstand van de stedenbouwkundige gemeenschap. Niet omdat het nutteloos, inadequaat of incorrect zou zijn, maar omdat het nieuw is, zoals indertijd de invoering van de milieuaudits in de planningsprocessen. Het gaat om een invalshoek, een manier van denken die leidt tot een verbetering van de processen, en dit voor iedereen. Bovendien verandert de genderanalyse waarschijnlijk de stedenbouwkundige projecten niet te gronde. Het gaat om subtiele aanpassingen die het dagelijks gebruik verbeteren en zodoende de gebruikswaarde van het project.

De genderanalyse opnemen in de stedenbouwkunde leidt tot:

- Een verbetering van de kwaliteit van de projecten door een respect van de behoeften die tot zover onzichtbaar waren, zoals de behoefte aan veiligheid.
- Een globale en duurzame planning vanuit een invalshoek die alle stereotypen overschrijdt, ook die van andere bevolkingsgroepen zoals migranten en bejaarden, door de planningsdeskundigen te sensibiliseren.
- Een betere aanvaarding van de veranderingen door de bevolking die eraan deelneemt, door de nadruk te leggen op participatieve methodes.
- Preventie van fouten en het vermijden van dure correcties en veranderingen door een betere planning hogerop.
- Het oplossen van gebruikskonflikten en uitsluiting door deze problemen te identificeren.
- Een nul operatie qua kosten op het ogenblik van de bouw en de verwezenlijking.
- Voordelen qua toegang tot overheidsinvesteringen omdat *gender mainstreaming* een norm aan het worden is die op alle openbare beleidsvormen van toepassing is.

Gender mainstreaming - het wettelijk kader

Gender mainstreaming neemt een steeds grotere plaats in de besluitvorming met betrekking tot het overheidsbeleid. Deze term is het resultaat van een uitgebreide mobilisatie en een hele resem wetten op nationaal en internationaal niveau, gaande van de definitie van het begrip op de derde VN-wereldconferentie over vrouwen in 1985 te Nairobi en vervolgens te Peking in 1995, tot ze werd opgenomen in alle vormen van gelijkheidsbeleid in de verschillende internationale verdragen.

De Europese Commissie zet zich in om de genderdimensie op te nemen in haar globaal beleid, krachtens artikel 3 van het verdrag ondertekend ten gevolge van het actieplatform van Peking⁴. Dit artikel vraagt aan de Unie niet alleen de ongelijkheden uit te roeien, maar ook de gelijkheid van mannen en vrouwen te promoten in al haar acties en bij de uitbouw van haar beleid. Dit globaal politiek engagement komt tot uiting in haar specifiek politiek engagement, zoals de strategie van Lissabon en het Europees Pact voor de gelijkheid van mannen en vrouwen.

België keurt op 12 januari 2007 de zogenaamde "wet over *gender mainstreaming*" goed, met het oog op de structurele invoering van de genderdimensie in het globale politieke beleid dat op federaal niveau in België wordt gedefinieerd en gevoerd⁵. Deze wet legt nieuwe verplichtingen op aan de politieke en administratieve verantwoordelijken op federaal niveau. Op 29 maart 2012, keurt het Brussels Gewest ook een besluit goed over de invoering van de genderdimensie in het beleid van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest⁶. Ten gevolge van dit besluit moet voortaan rekening worden gehouden met de genderdimensie in alle instrumenten van strategische planning van de overheidsdiensten, wat ook stedenbouw en mobiliteit inhoudt.

Het begrip *gender mainstreaming* is tot op de dag van vandaag nog steeds vrij onbekend. Er zijn heel veel mensen nodig om het in te voeren. De fundamenten van deze strategie zijn de erkenning van het transversaal karakter van de genderdimensie en de invoering ervan in de verschillende fasen van de ontwikkeling en de toepassing van het beleid. De sociale onderverdeling volgens gender komt tot uitdrukking in alle sectoren. Ondanks alles, blijft het bijzonder moeilijk de politieke besluitvormers ertoe aan te zetten rekening te houden met het genderbegrip om de stad te zien als een spiegel die alle ongelijkheden aan het licht brengt evenals de manier waarop stadsprojecten worden ontwikkeld. Om ervoor te zorgen dat gendergevoelige stadsplanning een succes wordt, moet deze worden gedragen door de politici/politica, niet alleen omdat ze het willen maar ook dankzij hun technische bevoegdheden en hun actieve steun in de praktijk⁷. Om de genderanalyse volledig te integreren in de stadsplanning, is een duurzame steun nodig vanwege de politieke overheden en de administratie. Zijn onder andere nodig : opleiding en bijscholing voor technisch onderlegde vakmensen; doelstellingen en periodieke evaluaties; een invoering van gendercriteria in het planningsproces en het lastenboekje; paritaire besluitvormingsorganen (op gemeentelijke en gewestelijk vlak en van de jury ter gelegenheid van concours). Het is de bedoeling via deze brochure de besluitvormers en vakmensen tools mee te geven op het gebied van stedenbouwkunde om ze te sensibiliseren voor de specifieke behoeften van vrouwen in openbare ruimten.

4 - Nations Unies 1996.
5 - Institut pour l'Égalité 2008.
6 - Brussels Hoofdstedelijk Gewest 2012.
7 - Amt der Vorarlberger Landesregierung 2008.

Verkenningwandelingen van vrouwen: Tool voor een genderanalyse van de openbare ruimte

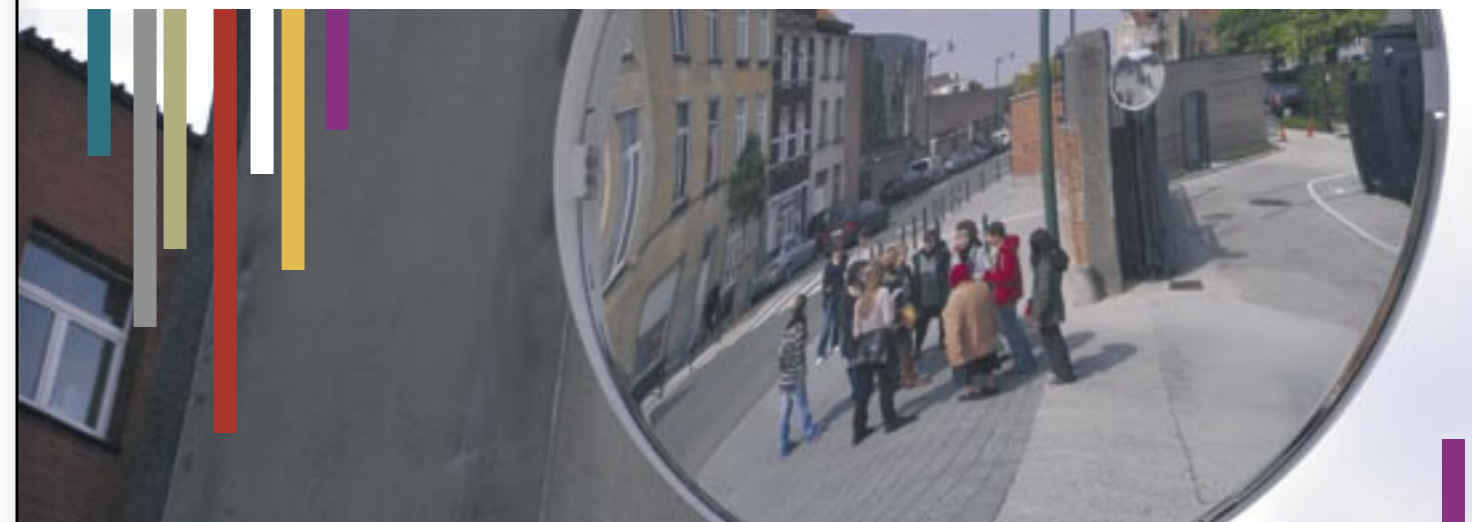
Vrouwen kunnen als experten optreden in deze kwesties omdat ze deze dagelijkse problemen beter kennen, omwille van de huidige ongelijke verdeling van het reproductieve werk. Ze verplaatsen zich vaker te voet en vaker in de buurt van hun woonplaats dan mannen; ze hebben meer sociale contacten en dus meer bijkomende informatie. Zij maken deel uit van de bevolkingsgroep die een groter onveiligheidsgevoel heeft en kunnen dan ook beter de "angstopwekkende plekken" analyseren evenals de beschermende factoren. Deze ervaringsdeskundigheid moet ten dienste gesteld worden van de stedenbouwkunde en haar emanciperend potentieel.

Een verkenningwandeling is een tool voor de genderanalyse van de openbare ruimte die vanaf de jaren tachtig werd gecreëerd door de vrouwenbeweging op verschillende plaatsen ter wereld. In België vinden deze wandelingen al een tiental jaren sporadisch plaats. Het gaat om een wandeling onder begeleiding van een groep van 4 tot 8 vrouwen in een door hen goed gekende buurt, hetzij omdat ze er wonen, hetzij omdat ze er werken, hetzij omdat ze die buurt om andere redenen aandoen. Maar het is meer dan gewoon een wandeling: een methode die reacties en uitwisselingen tussen deelnemers in een kader plaatst om deze vrouwen een nieuwe kijk te geven op hun buurt. Daardoor kunnen ze identificeren wat voor hen veilig lijkt en wat niet. Dankzij een verkenningwandeling kunnen ze zich de openbare ruimte opnieuw toeëigenen: door de collectieve verkenning durven de deelnemers de plaatsen, die hen om talrijke redenen verontrustten en vijandig leken, weer betreden. De vrouwenorganisaties vragen dat de verkenningwandelingen deel zouden uitmaken van de besluitvorming over ruimtelijke ordening als tool van burgerparticipatie⁸.

Om een globale analyse van de openbare ruimte in het Brussels Gewest te kunnen verwezenlijken waarbij de diversiteit van de ruimten en de ervaringen van de vrouwen worden gerespecteerd, hebben we 19 verkenningwandelingen georganiseerd in 10 Brusselse gemeenten. Wij werden hierbij gevolgd door een wetenschappelijk begeleidingscomité dat werd ingesteld door de vzw Université des Femmes. Het was samengesteld uit academica/ci en terreinwerkers/werksters.

Verschillende categorieën van vrouwen hebben aan deze wandelingen deelgenomen. In totaal 105 vrouwen van verschillende leeftijd, herkomst, beroepsactiviteit en identiteit; vrouwen die al lang in Brussel wonen of nog maar pas, vrouwen die naar Brussel komen voor het werk. We hebben ook erg gevarieerde buurten verkend in 10 gemeenten (Anderlecht, Brussel-Stad-Laken, Evere, Etterbeek, Jette, Koekelberg, Laken, Molenbeek, Schaarbeek, St Joost en Watermaal-Bosvoorde).

8 - Brusselse coördinatie WVM zonder datum.

Wat willen de vrouwen?

Algemene aanbevelingen

Wij kunnen enkele algemene aanbevelingen formuleren met betrekking tot de stad in het algemeen:

Om zich veilig te voelen is het belangrijk **te weten waar je bent en waar je naar toe gaat**. Wegwijsborden naar het ziekenhuis, het politiecommissariaat, het gemeentehuis, het station, de metrostations moeten zowel voor voetgang/st/ers als voor autobestuurd/st/ers duidelijk en leesbaar zijn. De borden voor voetgang/st/ers in het stadscentrum zouden kunnen uitgebreid worden tot de hele stad. Naamborden van straten zouden groter moeten zijn, minder hoog geplaatst worden en aan beide kanten van de straat zodat je niet verloren lijkt te lopen bij het ontcijferen van deze borden. Er moeten wijkplannen geplaatst worden in de gemeenten en deze moeten ook systematisch aanwezig zijn in bus- en tramhokjes en metrostations. Borden met wachttijden voor het openbaar vervoer moeten ook overal worden aangebracht. Je voelt je veiliger als je weet wanneer de volgende tram, bus of metro aankomt en je kunt je verplaatsing beter plannen.

De vraag over **transparantie** en **zichtbaarheid** heeft tot gevarieerde en genuanceerde opmerkingen geleid, omdat een ruimte die een maximale zichtbaarheid heeft de voorbijgang/st/er ook het gevoel van isolement en blootstelling aan gevaar kan geven. Ook als het zich kunnen schuilhouden soms voordelen heeft, blijft de algemene indruk gedurende de verkenningswandelingen toch dat een goede zichtbaarheid en transparantie van de stad een pluspunt is en het onveiligheidsgevoel vermindert. Het gaat erom "obstruerende" stadsconstructies en –meubilair te vermijden, trappen, relingen en parkings zo transparant mogelijk te maken, door voorrang te geven aan balustrades eerder dan aan betonnen muren. Tunnels en doorgangen waar je niet door ziet en waar je niet gezien wordt zijn bron van angstgevoelens. De bomen moeten ook worden aangepast aan de plaats waar ze geplant worden. Het is beter te kiezen voor niet al te grote variëteiten met bladeren die toch nog licht doorlaten. Ze moeten bovendien onderhouden worden, anders belemmeren ze de doorgang en krijg je de indruk een "dak" boven de stoep te hebben. Er zijn te veel reclameborden in de openbare ruimte. Zij zijn vaak overdreven groot, belemmeren de transparantie en het gezicht. Hun inhoud kan ook storen want ze verspreiden erg vaak seksistische clichés die bijdragen aan een gevoel van ongelijkheid en onveiligheid.

Een geschikte openbare **verlichting** is erg belangrijk. In bepaalde steden is er een centraal groen nummer om storingen of uitvallen van lampen te signaleren. De verantwoordelijken kunnen ze zo snel herstellen of vervangen. De buurtbewoners/bewoonsters zouden hierin een rol kunnen spelen. Men moet ook opletten op de verlichting van de bijwegen in verhouding tot de hoofdwegen. Als het contrast tussen beide te groot is kan dit tot een onveiligheidsgevoel leiden wanneer men de hoofdweg verlaat en het kan zelfs zover komen dat men die zijstraat vermijdt ook al is het korter. Te donkere straten omwille van hoge gebouwen moeten het voorwerp uitmaken van een bijzondere behandeling: ze moeten beter verlicht worden en er moeten lichte kleuren gebruikt worden voor de voorgevels. Om dergelijke situaties te vermijden moet de hoogte van de nieuwbouw aangepast worden aan de breedte van de straat. De in de stoepen geïntegreerde lampen zijn verblindend en mogen niet meer worden gebruikt.

19 marsen
in 10 gemeenten

Het geluidsniveau op bepaalde plaatsen in de stad blijkt ook een element te zijn dat het onveiligheidsgevoel kan beïnvloeden. Het is geruststellend op elke moment te **horen en gehoord te worden**. De muziek in de metrostations kan tot isolement leiden als ze te luid staat. Vrachtwagenverkeer in de stad verhoogt ook sterk het geluidsniveau. Het zou kunnen beperkt worden tot welbepaalde uren. De naleving van de geluidsnormen (zie geluidsplan 2008-2013) zou beter moeten. De voetgang/st/ersstraten, de caféterrassen en andere installaties die 's avonds volk aantrekken kunnen de bewoners/bewoonsters storen.

Vrouwen voelen zich ook meer op hun gemak in de openbare ruimte als ze weten waar ze snel **hulp** kunnen krijgen. Wegwijsborden naar het dichtstbijzijnde politiekantoor en het uithangen van noodnummers zouden hierbij helpen. Er zouden op de parkeermeters om de x aantal meter noodknoppen kunnen worden geïnstalleerd in de openbare ruimte, zonder dat dit meer plaats hoeft in te nemen. Cafés en handelszaken zouden steun kunnen verlenen aan mensen in moeilijkheden; het zou volstaan een zelfklever op de voorruit aan te brengen om duidelijk te maken dat ze daar terecht kunnen.

Wij hebben vastgesteld dat de inrichting van de openbare ruimte niet het enige is dat het onveiligheidsgevoel beïnvloedt. De **aanwezigheid** van bepaalde mensen in die ruimte kan daar ook verantwoordelijk voor zijn. Sociale omkadering is dus ook van levensbelang in de straten van Brussel. Aangename plekken worden meestal aangedaan door een bepaalde categorie van personen en dit vermindert de gelijke toegang tot de openbare ruimte. Het organiseren van activiteiten voor jongeren (meisjes en jongens), het zich opnieuw toeëigenen van de ruimte door een publiek dat er spontaan minder aanwezig is en de sociale vermenging zijn belangrijke elementen die ervoor zorgen dat een stad aangenamer is voor allen, voor vrouwen en voor mannen.

De **netheid** speelt ook een belangrijke rol in het onveiligheidsgevoel, want het lijkt wel alsof de overheid de vuile, verloederde plekken niet meer controleert. Het ophalen van huisvuil moet op een intelligente manier worden georganiseerd (het vuil vroeger ophalen gedurende een hittegolf, etc...) en containers moeten worden voorzien in zones met veel restaurants, winkels en cafés om te vermijden dat het vuil zich op de stoep opstapelt. Er moeten systematisch boetes worden gegeven voor het niet naleven van de openbare netheid, voor het weggooien van sigarettenpeuken, kauwgom, clandestien vuil droppen of de niet-naleving van de uren voor het ophalen van het huisvuil en het niet oprapen van de hondendrol.

Iedereen stemde voor het installeren van gratis, goed onderhouden **openbare toiletten** voor mannen en vrouwen op het hele grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Zo wordt de stad netter want mannen zouden minder vaak op straat plassen. Vrouwen zouden bovendien makkelijker toegang hebben tot sanitair en zouden dus langer in de openbare ruimte verblijven. In het Gewestelijk Netheidsplan 2012-2017 is de aanleg van een aantal toiletten voorzien op gevoelige plaatsen zoals stations en andere plaatsen waar een grote toeloop van mensen is. Dit is alvast een goed begin.

Het **gevoel van toebehoren** aan een buurt vermindert het onveiligheidsgevoel. Het is belangrijk dit gevoel aan te moedigen door de bewoners/bewoonsters er toe aan te zetten de voorgevels van hun woningen te renoveren of door buurtcomités op te richten voor de verfraaiing van de straten. Kleine handelszaken versterken het "buurtgevoel". Om dat eenheidsgevoel van de buurt te bevorderen is het beter constructies of vervoersassen die een barrière opzetten te vermijden. Een muurtekening van de hand van één of meerdere buurtbewoners/bewoonsters wordt blijkbaar meer gerespecteerd dan anonieme verfraaiingen en het zorgt ervoor dat de stad vrolijker en aangenamer wordt.

De wegwijsborden in het stadscentrum kunnen uitgebreid worden op de hele stad.

Deze toegangshelling is niet transparant.

Vuile en verloederde plekken lijken buiten de controle van de overheid te staan.

Residentiële wijken

Hoewel het huis eigenlijk als territorium van vrouwen wordt gezien, zijn het vooral mannen die deze ruimten plannen. Zij houden slechts weinig rekening met de werkomstandigheden in de privé ruimte (huishouden, opvoeding en verzorging van de kinderen en afhankelijke personen). Residentiële ruimten vertrekken al te vaak van een traditioneel model met een volledig gezin in fase van voortplanting. De behoeften van alleenstaanden met of zonder kind(eren) en de veranderingen van de behoeften in de loop van een leven krijgen slechts zelden aandacht in de huidige residentiële wijken. De nadruk leggen op een individuele levensruimte leidt overigens tot isolement en het gevoel van onveiligheid.

De waarde van een woning wordt onder andere bepaald door de factor rust en vrije tijd (tuin, parken in de buurt). Omdat vrouwen grotendeels de keuze van de woning bepalen kunnen andere criteria, die rekening houden met de realiteit van hun levens, de aantrekkingskracht en de waarde van een vastgoed verhogen:

- Het aanbod van diensten in de buurt voorzien, niet alleen voor kinderen, maar ook voor bejaarden en andere afhankelijke personen. Elementaire diensten (winkels, reparatie, gezondheidszorg, cultuur, opleiding, centra algemeen welzijnswerk...) dichtbij huis, en een gemakkelijke en vlotte toegang. Om bijvoorbeeld ervoor te zorgen dat een kleine kruidenierszaak concurrentieel blijft in vergelijking met een groot winkelcentrum zou men hem een paar parkeerplaatsen kunnen afstaan.
- Ervoor zorgen dat er goedbetaalde, gekwalificeerde banen zijn in de buurt van de woningen.
- Het verschil duidelijk aangeven tussen openbare ruimten, half-openbare ruimten en privér ruimten (gemeenschapstuinen, toegangen, privétuinen etc.).
- De veiligheid bevorderen door sociale controle en zichtbaarheid:
  - Blinde muren vermijden op de benedenverdieping en de drukst bezochte delen van de gebouwen naar de straatkant oriënteren (ingangen, leefruimten...).
  - Een maximumhoogte respecteren voor de gebouwen om zowel een visueel als een geluidscontact te behouden tussen de verschillende ruimten.
  - De voorkeur geven aan glazen ingangen en traphallen voor een grotere transparantie en meer licht. Doorgangen en paden moeten breed zijn, goed verlicht, in heldere kleuren, zonder hoekjes of abrupte bochten.
  - Paden zonder schemerzones noch hoekjes waarin men zich zou kunnen schuilhouden.
  - Ondergrondse parkings die gebruikersvriendelijk zijn, helder en transparant.
- Ruimten voorzien voor informele contacten, communicatieruimten voor een goed nabuurschap.
  - Ruime functionele gemeenschapsruimten voorzien in de woongebouwen verminderen de stress van mensen die in kleine appartementen wonen: wasplaats, parking voor kinderkoetsen (op elke etage naast de lift), fietsenparking, speelzaal (met toiletten)... Het Gewestelijk Stedenbouwkundig Reglement (GSR) voorziet al in de aanleg van collectieve opberglokalen, maar al wat met gemeenschapsaspecten van collectieve ruimten te maken heeft moet nog worden uitgediept.
- Groene ruimten aanleggen rond de residentiële gebouwen, in een sociale huisvestingswijk bijvoorbeeld, waar verschillende activiteiten kunnen plaatsvinden (rust, spelen, reparaties, collectief tuinieren...)
- Letten op de goede oriëntatie, de geschikte verlichting van de gebouwen et de eventuele schaduw veroorzaakt door te hoge gebouwen.
- Het aantal hotels in de wijk beperken, omdat de inwoners en de mensen die er vaak komen zich anders niet meer in een bekende omgeving voelen.

DE APPARTEMENTEN:

- Er moeten in eenzelfde gebouw erg verschillende en moduleerbare woonruimtes zijn:
  - Rekening houden met de verschillende gezinssamenstellingen.
  - Rekening houden met de verschillende levensfasen.
  - Voor mensen van de derde leeftijd, de zorgen en de steun thuis mogelijk maken (vooral voor vrouwen, omdat ze langer leven).
- Een goede natuurlijke verlichting van heel het appartement met inbegrip van de keukens (in tegenstelling tot het GSR dat natuurlijke verlichting voorziet voor heel het appartement, behalve de keukens).
- Een privé ruimte voor vrije tijd in elke appartement.
- Appartementen zouden geen stereotiepe ruimtelijke verdeling mogen hebben (gelijke ruimten met een neutrale functie, de mogelijkheid om de ruimten te verdelen of in elkaar te laten opgaan) en moeten goede condities bieden voor het reproductieve werk: grote "leefkeukens" (plaats voor een grote tafel om te eten, om het huiswerk te maken, om bezoek te ontvangen terwijl je bezig bent in de keukens, uitzicht op het speelplein).

De breedte van de straat en de hoogte van de gebouwen zijn goed op elkaar afgestemd en geven een indruk van ruimte en licht.

Speelplein met verschillende goed afgebakende ruimten

Verkenningmars in de Karreveldwijk

Quartiers administratifs

Brussel is de hoofdstad van Europa, van België en van Vlaanderen, zetel van de NAVO en van tal van multinationals. Het heeft in die hoedanigheid dan ook een indrukwekkend aantal administratieve gebouwen die vaak in eenzelfde wijk zijn ondergebracht. Met als gevolg mobiliteitsproblemen op de spitsuren en een belangrijk onveiligheidsgevoel na de kantooruren, wanneer deze wijken bijna helemaal leeglopen.

In deze erg "onmenselijke" wijken kunnen vrouwen tegen avond een groter onveiligheidsgevoel hebben. Door deze wijken lopen kan aangenaam en veilig zijn als met bepaalde aspecten rekening wordt gehouden:

In kantoorwijken zijn de gebouwen vaak hoger. De hoogte van de gebouwen moet aan de breedte van de straat aangepast worden om schaduwzones te vermijden. De verlichting moet eveneens worden aangepast om bij het verlaten van de kantoren in de winter een aangenaam gevoel te hebben, tot bij de stations, bus- en tramhaltes en parkings.

Het traject van het station naar de kantoorwijken moet duidelijk worden aangegeven en aangepast worden voor voetgang/st/ers, fiets/t/ers en pendelaars/pendelaressen. De toegangszone tot de premetro en de bussen van het Noordstation bijvoorbeeld is erg slecht aangeduid en niet erg geruststellend. Bus- en tramhaltes moeten duidelijk worden aangegeven, vooral in stations waar veel mensen langskomen die de buurt niet goed kennen.

Er zouden meer mensen met de fiets naar het werk gaan indien er voldoende overdekte en beveiligde fietsenparkings ter beschikking staan.

Een aanbod van banken, waaronder een aantal overdekte banken, moedigt de mensen die in deze buurten werken aan om hun omgeving te verkennen, want ze bieden de mogelijkheid er buiten te komen eten of even uit te rusten, zelfs wanneer het regent.

Sportclubs, restaurants en bars tussen de administratieve gebouwen in zorgen ervoor dat er zelfs 's avonds in de buurt altijd mensen aanwezig zijn.

De voetgang/st/erszones moeten duidelijk worden aangegeven, zeker wanneer ze tijdelijk voor auto's toegankelijk zijn.

Handelswijken

Handelswijken zijn over het algemeen erg druk overdag en liggen er 's avonds, na sluitingstijd, verlaten bij. Ze trekken meer vrouwen aan, aangezien het meestal de vrouwen zijn die de boodschappen doen voor het hele gezin. De klanten combineren vaak verschillende boodschappen en de verplaatsing is dan ook erg complex. Een vlotte toegang tot het openbaar vervoer en andere basisdiensten (openbare toiletten, rustzones, wegwijzers, nooddiensten...) of voldoende plaats om de boodschappen te transporteren en ook de kleine kinderen, is niet altijd vanzelfsprekend. Deze bijzondere gebruikswijze en het seksistische imago dat door tal van reclameborden wordt overgebracht, beïnvloeden de toegang van de stad voor alle gebruikers.

Aangezien alle deelnemers de handelswijken kenden en positieve en negatieve ervaringen hadden gekend in deze ruimten, hebben ze ons talrijke voorstellen gedaan om deze wijken te verbeteren:

Het multifunctioneel karakter van de handelswijken voorkomt het onveiligheidsgevoel na sluitingstijd. Als boven de winkels mensen wonen⁹, dan komt er altijd volk door de straat, zoals door de aanwezigheid van bioscopen, restaurants en andere zaken die 's avonds open zijn. Dan heb je minder de indruk dat de buurt verlaten is.

De De voetgang/st/erszones in winkelstraten moeten duidelijk worden aangegeven, zeker wanneer ze na sluitingstijd of gedurende de leveringstijden voor auto's toegankelijk zijn.

Reclame van bepaalde winkelketens is soms choquerend, seksistisch of te alom aanwezig. De overheid moet een kritische kijk hebben op de reclameborden en de winkelketens in de handelswijken. Een audio reclame in de Nieuwstraat heeft bijvoorbeeld een erg groot onveiligheidsgevoel ontketend gedurende één van onze verkenningswandelingen.

Ondoorzichtige winkelluiken kunnen barrières en nutteloze hoekjes optrekken en de verlichting na sluitingstijd verminderen. Een harmonisering van transparante rolluiken zou de straat aantrekkelijker maken, ook wanneer de winkels dicht zijn.

Er moet altijd beplanting zijn in de handelswijken omdat het anders één en al beton is. Vrouwen houden van doorlevende planten die niet veel onderhoud vergen op plaatsen waar ze noch de zichtbaarheid noch de doorgang van de bezoekers belemmeren.

Er moeten altijd voldoende lege vuilniscontainers zijn en ze moeten geregeld worden leeggemaakt. De handelszaken moeten hun vuilnis kunnen deponeren zonder daarbij het voetgang/st/ersverkeer te belemmeren.

⁹ - Voor een overzicht van de maatregelen die de gemeenten en het Gewest in deze opzicht hebben genomen, zie VSGB 2011.

Mobiliteit

De economische emancipatie van de vrouw heeft in de huidige stedenbouwkundige context tot gevolg dat er meer verplaatsingen zijn en dit leidt tot complexe mobiliteitsproblemen in de stad. Mannen en vrouwen circuleren er niet op dezelfde manier¹⁰. Mannen gebruiken meer de auto om direct naar het werk te gaan en later eventueel naar een vrijetijdsbestemming. Vrouwen cumuleren korte trajecten. Erg vaak met het openbaar vervoer of te voet, tussen hun verblijfplaats, de kinderkribbe en de school, het werk en de winkels. Ze zijn vaak beladen, met een kinderkoets of worden vergezeld door kleine kinderen.

Mobiliteit hangt nauw samen met de toegang tot de stad voor allen, mannen en vrouwen. De vrouwen hebben dit punt gedurende de verkenningswandelingen vaak aangehaald. Met hun opmerkingen proberen ze aan te tonen dat de stad niet voor iedereen op de zelfde manier is opgevat en dat kleine details voor bepaalde personen de toegang bijzonder moeilijk maken:

De stoepen die met kasseien zijn aangelegd krijgen globaal genomen een negatieve quotering, ondanks hun esthetische waarde. Kasseien liggen vaak los en vragen meer onderhoud dan asfalt. Ze zijn glad wanneer het regent en onaangenaam of zelfs gevaarlijk voor vrouwen met hoge hakken, met kinderkoetsen, caddies of een rolstoel. Er zou moeten worden nagedacht over een materiaal dat beter verouderd, comfortabeler is en niet glad. Het is ook belangrijk de stoepen beter te onderhouden om te vermijden dat er gaten zijn of dat er stenen losliggen, dat ze overal gelijk en plat zijn en met een antislip-laag.

De aanwezigheid van zebrapaden voor voetgang/st/ers stelt gerust. Je moet altijd alle richtingen uit kunnen, zonder een te grote omweg te moeten maken. Volgens het GSR zouden ze met geluidsignalen moeten zijn uitgerust, met reliëfmarkeringen op de grond ten behoeve van slechtzienden en ook met verlaagde drempels voor personen met beperkte mobiliteit, caddies en kinderkoetsen. De vrouwen hebben gedurende de verkenningswandelingen echter vastgesteld dat het niet altijd het geval was, zelfs op kruispunten die onlangs zijn heraangelegd.

Donkere en/of geïsoleerde zones waar je alleen vooruit of achteruit kan, moeten zo veel mogelijk vermeden worden; bijvoorbeeld een pad langs de spoorweg, een tunnel, etc.

Er moeten aangepaste banken op een helling geplaatst worden, op een lang traject of op plaatsen waar bejaarden en mensen, met boodschappen beladen, even kunnen tot rust komen. Banken met een rugleuning tegen de muur worden erg geapprecieerd omdat ze comfortabeler zijn en ook verrassingen, of erger nog agressies langs achter voorkomen. Voor een goed comfort moeten ze ter hoogte van de knieën worden geplaatst voor kleinere mensen.

Het is belangrijk voetgang/st/ersstraten aan te moedigen of periodes in te voeren gedurende de welke bepaalde erg druk bereden straten uitsluitend toegankelijk zouden zijn voor voetgang/st/ers.

Terrasstoelen en uitstalramen van kruidenierszaken zouden altijd zodanig moeten worden geplaatst dat voetgang/st/ers, en meer bepaald mensen met beperkte mobiliteit, er vlot voorbij kunnen. De vrouwen hebben op het terrein kunnen vaststellen dat de GSR-normen betreffende vrije doorgang zelden worden gerespecteerd. De gemeenten zouden de oppervlakte voor de doorgang op de grond kunnen afbakenen wanneer de uitbaters/uitbaatsters een vergunning vragen en administratieve boetes geven wanneer deze limieten worden overschreden.

Bepaalde ondergrondse doorgangen aan het Noordstation worden ervaren als erg onaangenaam omdat ze donker, slecht onderhouden en lawaaierig zijn. Het zou, mits erg weinig veranderingen, mogelijk zijn de stroken voor gemotoriseerd verkeer te scheiden van de voetgang/st/ers- en fietsendoorgang.

Heel wat oversteken over tramrails zijn gevaarlijk, vooral in smalle straten met nogal wat bochten. Lichtsignalen om de aankomst van een tram aan te kondigen zouden kunnen worden veralgemeend.

Een aparte strook voor bussen en trams is aan te raden omdat het openbaar vervoer zo het verkeer niet ondergaat en de reizigers er baat bij hebben het te gebruiken.

Fietspaden moeten een andere kleur krijgen dan snelheidsremmers of dan het wegdek. Voor een veilig gevoel moet je fietspaden, stoepen en wegdek visueel van elkaar kunnen onderscheiden zodat noch voetgang/st/ers noch automobilisten/s de fietspaden inpalmen. De vrouwen van de verkenningswandeling hebben ons gezegd hoe gevaarlijk het wel is met de fiets te rijden in straten waar tramrails zijn.

Er moeten meer fietsenparkings worden aangelegd om te vermijden dat fietsen worden vastgemaakt aan wegwijspalen en de doorgang belemmeren.

Wegen worden anders gepercipieerd 's nachts dan overdag. Een weg die je overdag zonder problemen inslaat kan na zonsondergang bron van angst zijn. Er kunnen alternatieve routes worden uitgestippeld. Bijvoorbeeld voor fietspaden, die 's avonds langs drukker bezochte plekken komen om het onveiligheidsgevoel te vermijden, te wijten aan een gebrek aan menselijke aanwezigheid in bepaalde buurten.

Bepaalde ondergrondse passages aan het Noordstation worden als erg onangenaam ervaren

Een voor iedereen aangepast kruispunt. Gekleurde fietspad, verlaagde drempels en reliëfmarkeringen voor slechtzienden.

Groene ruimten

Groene ruimten in de steden zijn voor alle generaties waardevolle plekken voor vrije tijd en ontspanning. Het zijn echter ook onveilig ogende plaatsen voor tal van vrouwen, overdag en meer nog 's nachts. Zij gaan er liefst niet alleen naartoe en ze lopen niet door een park ok als is dat een kortere weg.

Zoals op alle vrijetijdspoten worden ook in de groene ruimten vrije tijd en reproductief werk gecombineerd. Zo bijvoorbeeld het toezicht op jonge kinderen. Stedenbouwkundigen zouden dit dubbel gebruik steeds voor ogen moeten hebben. Het gaat er niet alleen om verschillende ruimten te creëren voor verschillende bevolkingsgroepen, maar ook het transversaal gebruik mogelijk te maken. De kwaliteit van het verblijf is ook een belangrijk criterium om zich goed te voelen in de groene ruimten en kan vrouwen ertoe aanzetten er langer te blijven.

Er zijn in de parken minder meisjes van 9 tot 13 jaar aanwezig dan jongens van dezelfde leeftijd en nog minder meisjes vanaf 14 jaar. Dit is nog erger als de ruimte schaars is. Want dit leidt tot concurrentiemechanismen tussen de verschillende gebruikersgroepen en de uitsluiting van de minder dominerende groepen omwille van de combinatie van sociale en ruimtelijke factoren.

Om groene ruimten aan te leggen die zowel meisjes als jongens, vrouwen als mannen aantrekken, om ze gelijke kansen te geven qua spel, beweging en zelfverwezenlijking, hebben de vrouwen talrijke mogelijkheden geïdentificeerd:

We moeten er voor zorgen dat de meest aantrekkelijke plekken niet door één enkele groep worden gedomineerd, maar door verscheidene groepen tegelijkertijd en op verschillende manieren kunnen worden gebruikt. Een goed netwerk tussen de ruimten vermindert de druk op de meest aantrekkelijke ruimten.

In de grotere parken zijn er "kristallisatiepunten" nodig op plekken zonder precieze functies. Die ruimten kunnen de minder dominerende groepen zich toeëigenen. Een plek die aanzet tot sociaal contact (banken die naar elkaar zijn georiënteerd) kan bijvoorbeeld meisjes aantrekken die, eens ze in het park zitten, er gemakkelijker andere plekken gaan verkennen.

In kleinere parken kan de inrichting van kleine ruimten en het plaatsen van installaties die op eenzelfde moment door verschillende groepen kunnen worden gebruikt een oplossing zijn. Men moet vooral opletten met elementen die de ruimten afbakenen: transparantie, de mogelijkheid er even te blijven hangen (op een muurtje gaan zitten) of te spelen.

De installaties en uitrustingen spelen momenteel meer in op de behoeften van de jongens. Een park moet ruimten en meubilair voorzien voor meisjes EN jongens evenals voor verschillende leeftijdsgroepen. Een paar lievelingsactiviteiten van meisjes: rollers, volleybal, badminton, schommel, klimmen, evenwichtsoefeningen, hinkelen, elastiek springen of trampoline, met krijt tekenen op beton... De "voetbalkooien" kunnen ook veranderd worden door de vloerbekleding aan te passen, door andere uitrustingen te installeren (netten etc.) en door de omheining naar buiten te openen. Als ze intensief worden gebruikt, moeten de zones waar balspelen worden gespeeld verdeeld worden om het gelijktijdig gebruik door verschillende groepen mogelijk te maken en zo een kans te geven aan de minder dominerende groepen. De zijanten van de terreinen moeten worden aangelegd voor spel, vertoeven en communicatie om ervoor te zorgen dat de verschillende groepen zich deze plekken van daaruit kunnen toeëigenen.

Speelpleinen voor jonge kinderen moeten altijd omgeven worden door omheiningen voor een gemakkelijker toezicht van de kinderen. Er moeten bovendien voldoende banken in de buurt zijn voor de mensen die de kinderen begeleiden. Deze ruimten moeten aangenaam zijn (zon- en schaduwzones, comfortabel, met tafels en banken), gescheiden worden van de spelzones maar toch visueel contact garanderen. Voor jongeren, die hun kleine zusjes of broertjes in het oog moeten houden, zijn activiteitenzones in de buurt van het speelplein natuurlijk van harte welkom.

Met behulp van struiken en hoogtevverschillen van het terrein is het mogelijk afgescheiden maar transparante ruimten te creëren. Grote open ruimten en kleine nissen kunnen het functioneel karakter verbeteren en tegelijkertijd een zekere privacy en zichtbaarheid combineren. Deze nissen bieden op regenachtige dagen bovendien onderdak.

Er is veel vraag naar openbare toiletten en bronnetjes met drinkwater – gratis en goed onderhouden. Zo kan men er langer vertoeven en dat is vooral handig voor mensen die kinderen begeleiden. Een openbare telefooncel versterkt het veiligheidsgevoel omdat je zo gemakkelijk de nooddiensten kan oproepen.

Voor senioren zijn er beschermde zones nodig (ook schaduwzones) met visueel contact naar de drukst bezochte plekken. Tafels waar gezelschapsspelen kunnen worden gespeeld en petanquebanen of reuzenschaakspelen worden ook enorm geapprecieerd.

Het padennetwerk in het park moet een snelle, eenvoudige, rechtstreekse doorgang mogelijk maken en ook ruimte laten voor wandelingen of parcours voor loopporten. Bij het traceren van de paden moet men rekening houden met de oriëntatie en de transparantie, de paden moeten toegankelijk zijn voor personen met beperkte mobiliteit. De wegwijsborden bij de ingang en in het park vergemakkelijken de oriëntatie en geven de ruimte een aantrekkelijker uitzicht. De hoofdpaden – met inbegrip van de toegang tot de toiletten – moeten transparant en zichtbaar zijn, voor sociale controle.

Om het gebruik van de groene ruimten aan te moedigen als kortere weg om van de ene naar de andere kant te gaan, kunnen langs de zijanten van de paden elementen worden geplaatst die de kinderen aanzetten tot spelen: muurtjes en balken om op te balanceren, paaltjes om van de ene op de andere te springen, verschillende texturen en materialen om te ontdekken, sonore elementen... Paden die parallel lopen met de straat aan het uiteinde van een park geven de voorbijgang/st/ers de mogelijkheid het verkeer te ontlopen en aan het leven in het park deel te nemen. Deze bijkomende aanwezigheid staat dan weer garant voor meer veiligheid. Op die manier ontdekken nieuwe bevolkingsgroepen de groene ruimte en zullen er in de toekomst gemakkelijker naar toe trekken.

Een goede verlichting van de paden is erg belangrijk. Als grote bomen het licht temperen, kan de verlichting op de stam, van beneden naar boven geplaatst worden.

Om ruimteconflicten te vermijden, kan er een ruimte vrijgemaakt worden voor daklozen. Zij kunnen daar dan verblijven zonder de andere bevolkingsgroepen te storen.

Installaties/ruimten die kinderen en jongeren kunnen veranderen en aan hun behoeften aanpassen, doen het vandalisme dalen.

Vooral in kleine ruimten kan een educatieve omkadering, met meer speelgoed en het respect van de regels, nieuwe mogelijkheden bieden voor spel en beweging. De officiële aanwezigheid van een volwassene geeft bovendien een veiligheidsgevoel. De begeleid/st/ers op speelpleinen en de parkwacht/st/ers kunnen voor gender worden gesensibiliseerd om meisjes en vrouwen aan te moedigen hun plaats in te nemen. Hiervoor moet er een gebouw worden voorzien waar het personeel kan uitrusten en waar het speelgoed kan worden opgeborgen.

Openbare werken

De periodes gedurende de welke er werken zijn, zijn vaak moeilijk voor de bewoners/bewoonsters : lawaai, stof, omleidingen, afgesloten wegen... Voor vrouwen kunnen deze periodes ook leiden tot een stijging van de verbale en seksistische agressies.

Ook al zijn de openbare werken tijdelijk, toch moeten ze gender-georiënteerd worden georganiseerd om te voorkomen dat ze "te vermijden" zones worden en omwegen veroorzaken.

De zones waar werken aan de gang zijn moeten toegankelijk gemaakt worden. Goed aangeven waar de voetgang/st/ers en fiets/t/ers moeten oversteken, denken aan een gemakkelijke doorgang voor personen met beperkte mobiliteit en een gepaste verlichting voorzien van de voor de werken gemaakte doorgangen.

Werven die maanden duren en waar niet geregeld wordt gewerkt zouden anders moeten beheerd worden. De werken moeten beter gepland worden om de hinder maximaal te beperken en de beschikbare ruimte niet te erg in te krimpen.

Werken waar riolen blootliggen zouden bijzonder snel moeten worden afgehandeld om geurhinder te beperken.

Wanneer de arbeid/st/ers een weg of een plaats openleggen, moet nadien alles weer in de oorspronkelijke staat worden gebracht. Jammer genoeg is dit vaak niet het geval en het wordt onvoldoende gecontroleerd om hieraan te verhelpen.

Werven trekken zwerfvuil en vuilnis aan. Om dit te voorkomen moet de werforganisatie op zichtbare plaatsen vuilnisbakken voorzien gedurende de werken zodat sociale controle mogelijk is.

Conclusie

ER ZIJN TALRIJKE MOGELIJKHEDEN OM DE AANLEG VAN DE OPENBARE RUIMTE EN DE FYSIEKE CONDITIES VOOR EEN BETER SAMENLEVEN TE VERBETEREN. DIT ZIJN DE RESULTATEN VAN EEN PARTICIPATIEF ONDERZOEKSPROJECT MET BRUSSELSE VROUWEN IN AL HUN VERSCHIEDENHEID. EEN AANTAL AANBEVELINGEN GAAN IN DE RICHTING VAN DE BESTAANDE REGELGEVING EN NORMEN, ANDERE ZIJN INNOVEREND. DE PRAKTISCHE TENUITVOERLEGGING ZAL AFHANGEN VAN HET ENGAGEMENT EN DE INZET VAN DE MENSEN DIE HIER BEROEPSHALVE MEE BEZIG ZIJN, VAN DE POLITIEKE VERANTWOORDELIJKE EN DE PERMANENTE PARTICIPATIE VAN DE BURGERS, OPDAT MET DE REALITEIT VAN HUN LEVENS EN HUN BEHOEFTE OP LANGE TERMIJN REKENING WORDT GEHOUDEN IN EEN DUURZAAM EN DYNAMISCH KADER.

Bibliografie

Actes du cycle de séminaires, "gender mainstreaming : un nouveau défi pour le gouvernement fédéral et ses administrations", Bruxelles 2008. http://igvm-iefh.belgium.be/fr/binaries/actesGENDER-F_tcm337-40556.pdf

Amt der Vorarlberger Landesregierung : "Genderplanning: Leitfaden für gendergerechte Planung in der Gemeinde". Bregenz, juli 2008.

J. Bisilliat en C. Verschuur : "Le gender, un outil nécessaire, introduction d'une thématique", L'Harmattan, Parijs 2000.

Brussels Hoofdstedelijk Gewest : "Ordonnantie houdende de integratie van de genderdimensie in de beleidslijnen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest", Brussel 2012. http://www.egalitedeschancesBrussel.irisnet.be/wp-content/uploads/2010/10/Ordonnantie-gendermainstreaming-BS_130412.pdf

Brussels Hoofdstedelijk Gewest : "De gewestelijke stedenbouwkundige verordening", Brussel 2007.

Brussels Hoofdstedelijk Gewest : "Gewestelijke Stedenbouwkundige Verordening. Besluit van de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest van 21 november 2006", Brussel 2006.

Brussels Hoofdstedelijk Gewest : "Vrouwen Bouwen aan Brussel. Verslag van het forum van 03/12/2005", Brussel 2005.

Brusselse coördinatie Wereldvrouwenmars : "Memorandum met het oog op de regionale verkiezingen van juni 2009." Brussel, zonder datum.

Bundesamt für Raumwesen und Raumordnung: "Frauen – Männer – Räume. Kurzfassung", Berichte Band 26, Berlijn, zonder datum.

Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung: "Städtebau für Frauen und Männer: Das Forschungsfeld 'Gender mainstreaming im Städtebau' im Experimentellen Wohnungs- und Städtebau", Werkstatt : Praxis, Vol 44, Bonn 2006.

Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung: "Miteinander Stadt Entwickeln. Stadtentwicklung, Zivilgesellschaft und bürgerschaftliches Engagement", Berlijn 2010.

C. Camus : "L'éloge de l'ombre : le sentiment d'insécurité en milieu urbain, reflet des inégalités entre les sexes ?", In : S. Denèfle (dir) : "Femmes et villes", Presses universitaires François-Rabelais, Tours 2004, p. 225-238.

C.D. Christian : "Urban elderly women and fear of crime : sociological analysis", University of Manitoba (Canada), 2001 (thèse).

J. Coutras : "Les peurs urbaines et l'autre sexe", Parijs, 2003.

E. Crenner : "Insécurité et sentiment d'insécurité", INSEE Première n° 501, Parijs 1996.

G. Demerjian, D. Loiseau : "Les associations de 'femmes au foyer' : des occupations différenciées de la rue", In : S. Denèfle (dir) : "Femmes et villes", Presses universitaires François-Rabelais, Tours 2004, p. 101-112.

S. Denèfle (dir) : "Femmes et villes", Presses Universitaires François-Rabelais, Tours, 2004.

S. Denèfle (dir) : "Utopies féministes et expérimentations urbaines", Presses Universitaires de Rennes, 2008.

E. Dupont-Kerlan : "Femmes, transports et villes." In : S. Denèfle (dir) : "Femmes et villes", Presses universitaires François-Rabelais, Tours 2004, p. 123-134.

Femmes et Villes International : "Ensemble pour la sécurité des femmes", Montreal 2010.

U. Jakobsson en I.R. Hallberg : "Loneliness, fear, and quality of life among the elderly in Sweden : a gender perspective", In : Aging Clinical and Experimental Research 2005, Vol. 17 n° 6, p. 494-501.

M. Jaspard e.a. : "Les violences envers les femmes en France. Une enquête nationale", La Documentation française, Parijs 2002.

M. Lieber : "Genres, violences et espaces publics, la vulnérabilité des femmes en questions", Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Parijs 2008.

C. Lienard : "Ça roule, ma poule ? Théories et actions collectives de femmes pour la mobilité en Wallonie." Université des femmes, Bruxelles 2010.

F. Maillolochon : "Violences dans l'espace public", In : S. Denèfle (dir) : "Femmes et villes", Presses universitaires François-Rabelais, Tours 2004, p. 207-223.

E. Meyer, L.A. Post : "Alone at Night : A Feminist Ecological Model of Community Violence", In : Feminist Criminology 2006, Vol 1 n° 3, p. 207-227.

Nations Unies, "Rapport de la quatrième conférence mondiale sur les femmes", New-York, 1996. <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20ful%20report%20F.pdf>

S. Pennec : "Les vieilles femmes dans la ville", In : S. Denèfle (dir) : "Femmes et villes", Presses universitaires François-Rabelais, Tours 2004, p. 207-223.

Senatsverwaltung für Stadtentwicklung: "Gender auf dem Weg in den Mainstream der Stadtentwicklung, Berlin auf dem Weg zu einer lebenswerten Metropole für Frauen und Männer", Berlijn 2006.

Service Public Fédéral des Programmes Intégration Sociale, Lutte contre la Pauvreté et Economie Sociale / ULB, Centre de recherche urbaine : "La ville au fil des pas, les marches d'exploration urbaine", Brussel 2007.

Stadt Wien, Magistratsabteilung: "Alltags- und frauengerechter Wohnbau", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/frauen.pdf>

Stadt Wien, Magistratsabteilung: "Frauen-Werk-Stadt I – Alltagsgerechtes Planen und Bauen", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/werk1-la.pdf>

Stadt Wien, Magistratsabteilung: "Frauen-Werk-Stadt II – Wohnen im Alter", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/werk2-la.pdf>

Stadt Wien, Magistratsdirection: "Gendergerechte Gestaltung öffentlicher Bauten", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/oeffbauten.pdf>

Stadt Wien, Magistratsabteilung 42 Stadtgartenamt: "Planungsempfehlungen zur geschlechtssensiblen Gestaltung von öffentlichen Parkanlagen", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/planung.pdf>

Stadt Wien, Magistratsabteilung: "Sicherheit im öffentlichen und halböffentlichen Raum", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/sicherheit-la.pdf>

Stadt Wien, Magistratsabteilung: "Wettbewerb geschlechtssensibler Parkgestaltung", Wenen, zonder datum. <http://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/alltagundfrauen/pdf/park-la.pdf>

E. Stanko : "Everyday Violence : How Women and Men Experience Sexual and Physical Danger", Harper Collins, Londres 1990.

M.B. Tahon en C. Widmer (dir) : "Les femmes entre la ville et la cité", Les Editions du Remue-ménage, Montreal 2007.

M. Teller en C. Albers : "À l'écoute du sentiment d'insécurité : rapport général sur le sentiment d'insécurité.", Koning Boudewijnstichting, Brussel 2006.

Ulla Terlinden: "Frauengerechte Stadtplanung", Wuppertal Papers n°16 mai 1994. http://www.wupperinst.org/uploads/tx_wibeitrag/WPI6.pdf

M. Tulloch : "Meaning of Age Differences in the Fear of Crime", In : Criminal Justice Matters 2000, p. 451-467.

A. Vandenberk e.a. : "Geweld en onveiligheidsgevoelens bij ouderen. Prevalentie en gevolgen", KU Leuven 1998.

I. van den Steen e.a. : "Moniteur de sécurité 2009 : Analyse de l'enquête pour la Région Brussel-Capitale", Brussel, non daté. http://www.polfed-fedpol.be/pub/veiligheidsMonitor/2008_2009-reports/grandes_tendances_2008_2009_Brussel.pdf

Vereniging van de Stad en de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest : "Rehabilitatie van lege verdiepingen boven handelspanden", Brussel, 2011.

Dankbetuigingen

Wij danken natuurlijk vooral de vrouwen die aan onze verkenningswandelingen hebben deelgenomen en onze partners : BON, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, het Buurthuis Millenium, Espace Femmes Jette – Vie Féminine Bruxelles, FEMMA, Feza, de FPS van Evere, de gemeente Etterbeek, Genres pluriels, Gracq, Maison Mosaique de Laeken – Vie Féminine Bruxelles, Planning Familial du Karreveld en Sima.

Wij danken in het bijzonder de contactpersonen die deze brochure leven hebben ingeblazen: Zoé Absil, Fabienne Bettex, Joanne Boulvin, Charlotte Chatelle, Laurent Daxhelet, Carine Defosse, Stéphanie Demeestère, Isabelle Durieux, Elise Falmagne, Carole Geerinckx, Marie-Rose Geuten, Alexandra Jimenez, Ariane Kauert, Fanny Leclercq, Claudine Lienard, Catherine Lievens, Valérie Lootvoet, Marta Marsili, Max Nisol, Hajar Nouali, Jérémy Onkelinx, Tanguy Pinxteren, Carmen Sanchez en Mélina Vanden Borre.

Wij danken ook de leden van het wetenschappelijk comité die ons gedurende dit onderzoek hebben bijgestaan: Amélie Daems, Salomé Dandenne, Miguel Gerez, Michel Hubert, Claudine Lienard, Valérie Lootvoet, Amelia Ribeiro en Hélène Spitaels.

Wij willen ten slotte Julie Carlier, Mathilde Godenir en Karine Jadinon bedanken voor de realisatie van de documentaire over de verkenningswandelingen. Dank ook aan Johanne Verbockhaven voor de illustraties, en aan Ingrid Verdoodt voor de vertaling van deze brochure.